

gospodarczy (pozostając obok Polski jedyną „zieloną wyspą” w tej części Europy), wskazując, iż podstawą jej sukcesu jest rosyjskie wsparcie i udane manipulowanie przez Łukaszenkę retoryką reintegracyjną. Tłumaczy, że wzrost gospodarczy nie ma uzasadnienia w przesłankach wewnętrznych — nierentownych lub praktycznie nierentownych jest 50% przedsiębiorstw. Autorytarny system Białorusi opiera się wciąż na gospodarce państwowej, dzięki temu społeczeństwo pozostaje uzależnione od władz: niepokorni działacze opozycji są represjonowani poprzez wyrzucanie z pracy i problemy w znalezieniu nowej. Łukaszenko zachowuje anachronizm białoruskiego systemu politycznego i ekonomicznego, jednak jest to podstawa jego trwałości — „system Białoruś” chroni swoją anachroniczność, żeby zapewnić mu żywotność. Czynnikiem zapewniającym mu funkcjonowanie w ciągu dwóch dekad jest strach — zarówno prześladowanie opozycji, jak i stałe rotacje w szeregach rządzącego establishmentu. Autor udanie wprowadza czytelnika w problematykę utrzymania rządów w systemie autorytarnym: oprócz „show”, w którym „dobry baćka” w świetle kamer udziela reprimend i dymisjonuje ministrów, stosowane są metody oparte na strachu — w tym fizyczne likwidowanie przeciwników reżimu.

Trzecią część recenzowanej publikacji — *Życie w czasach dyktatury* — stanowi sześć opowiadań, których bohaterowie są zwykłymi obywatelami współczesnej Białorusi. Przynoszą one pesymistyczny obraz społeczeństwa: zawiedzeni życiem politycznym ludzie oczekują zmian. Marazm związany z dławieniem swobód potęgują problemy gospodarcze. Każdy stara się odnaleźć w istniejących warunkach, niektórzy, zwłaszcza starsi, żyją dzięki działce i pomocy dzieci pracujących za granicą, młodszy pracują, starając się zapewnić sobie egzystencję na zadowalającym poziomie, pocieszając się myślą o lepszej przyszłości.

Książka Andrzeja Poczobuta to praca ważna, gdyż w zasadzie jest pierwszą na rynku polskim popularnonaukową próbą opisu współczesnej Białorusi. Mimo iż w praktyce w centrum zainteresowania autora pozostaje osoba Aleksandra Łukaszenki, a nie społeczeństwo, jest ona cenną panoramą współczesności naszego wschodniego sąsiada. Przydatna będzie zarówno studentom, jak i wszystkim osobom w początkach zgłębiania problematyki białoruskiej.

Rafał Czachor

Kathryn Bond Stockton, *The Queer Child, or Growing Sideways in the Twentieth Century*, Duke University Press, Durham 2009, ss. 312.

Jednoznaczne zdefiniowanie terminu „queer” okazuje się sporym problemem, gdy mamy do czynienia z opisem dzieci. Z drugiej strony zrozumienie spopularyzowanej w XX wieku koncepcji bezbronnego i normatywnego dziecka nie dostarcza większych trudności. By mówić o tym, co w kontekście dzieci normą nie jest, niezbędne

wydaje się przypomnienie koncepcji spopularyzowanej przez Jeana-Jacques'a Rousseau w wydanej w 1762 roku książce *Emil, czyli o wychowaniu*. Ten wybitny francuski myśliciel przyjął, że ludzie z natury rodzą się dobrzy, a dopiero sposób, w jaki wychowujemy nasze dzieci, wpływa na ich późniejsze wady i wszelkie nienormatywne zachowania. Zgodnie z tą teorią dorośli powinni robić wszystko, by chronić normatywność swych dzieci, gdyż to właśnie oni są odpowiedzialni, gdy ich potomstwo wykazuje cechy niezgodne z ogólnie przyjętymi normami.

Z tym obrazem dziecka normatywnego polemizuje Kathryn Bond Stockton, amerykańska badaczka zajmująca się teorią queer (*queer theory*) i badaniami dziecięcymi (*children's studies*). W wydanej w 2009 roku książce *The Queer Child, or Growing Sideways in the Twentieth Century* analizuje stworzone przez anglojęzyczną literaturę XX wieku postaci dzieci, które nie wpisują się w koncepcję Rousseau i w spopularyzowany w ostatnim stuleciu model bezbronnego dziecka. Autorka określa je mianem „dzieci queer” (*queer children*) i sugeruje, że w literaturze dziecko jest dokładnie tym, czym nie są i nigdy nie byli dorośli, gdyż próba opisanego dzieciństwa zawsze stanowi powrót do nieprawdziwej, fantastycznej krainy naszej wyobraźni. Amerykańska badaczka wysuwa tezę, że postać dziecka jest fantazją dorosłych, jedynie wspomnieniem tego, czym byli. Próba rekonstrukcji dziecięcego *ja* może skutkować wytworem niezliczonej liczby modeli dzieci, które wydają się coraz mniej normatywne. Zgodnie z teorią, według której dzieciństwo kończy się, gdy dorośli na to pozwolą, Stockton twierdzi, że zamiast dorastać jedynie w sposób konwencjonalny, dzieci rosną w poprzek (*growing sideways*). Oznacza to, że dorośli tworzą i rekreują je w akcie retrospekcji i próby powrotu do krainy dzieciństwa. Taka retrospekcja sprawia, że obraz normatywnego dziecka staje się rozmyty i nieregularny, a dzieci — zarówno te prawdziwe, jak i te wykreowane w literaturze — prowadzą fikcyjne życie, ponieważ oficjalna wersja normatywnego dziecka stworzona przed historyków XX wieku zupełnie nie odpowiada dzieciom, które zrodziła literatura.

Stockton pokazuje, że nie każde dziecko możemy wpisać w normę, co więcej — w swej książce wprowadza typologię „dzieci queer”, których wcześniej nie zauważyli literaturoznawcy, a które występują w dwudziestowiecznej anglojęzycznej literaturze twórców, takich jak m.in. Henry James, Virginia Woolf, Truman Capote i Vladimir Nabokov. Badaczka wyróżnia następujące modele: „dziecko protogejowskie” (*protogay, ghostly gay child*), „dorosłego homoseksualistę w roli dziecka” (*Brown homosexual as a child*), „dziecko queerowane przez Freuda” (*child queered by Freud*) oraz „dziecko queerowane przez niewinność i kolor skóry” (*child queered by innocence or color*). Wszystkie te niepełne wersje mogą się krzyżować i występować w jednym dziecku. Stockton traktuje dzieci protogejowskie jak duchy, gdyż uświadomienie sobie o byciu takim dzieckiem związane jest z metaforyczną śmiercią pozornie pozabawionego seksualności, lecz teoretycznie heteroseksualnego dziecka. Wcześniej opisywane jako dziwne, specyficzne, artystyczne lub zbyt wrażliwe, „dzieci queer” stają się nagle gejami lub lesbijkami. Ten rodzaj retrospekcji prowadzi do kolejnego rodzaju „dziecka queer”, czyli dorosłego homoseksualisty wcielającego się w rolę

dziecka, który — jak twierdzi Stockton — tkwi ciągle w postaci dziecka zarówno w formie ducha, jak i braku dojrzałości. Te dwa rodzaje dzieci są lub prawdopodobnie będą homoseksualne w przeciwieństwie do trzeciego typu, który niekoniecznie musi się taki się stać. Dziecko „queerowane przez Freuda” ma agresywne pragnienia seksualne i, będąc świadome swojej seksualności, stara się ją wykorzystać do własnych, często niebezpiecznych celów. Dobrym przykładem podanym przez Stockton jest tytułowa *Lolita* (1955) z powieści Władimira Nabokova, nawiązująca seksualny kontakt ze swoim ojczymem.

Pierwsze trzy modele dziecka wydają się dokładnym przeciwieństwem tego, co rozumiemy pod hasłem dziecka normatywnego, jednak „dziecko queerowane niewinnością” na pozór może być zwyczajne. Jego odmienność możemy powiązać z często spotykaną ekscentrycznością, jednak Stockton zauważa, że i tak często nie wpasowuje się ono w normę, gdy nie jest białym dzieckiem z klasy średniej potrzebującym opieki. Dzieci niewpisujące się w ten model muszą zdobyć niewinność, która mogłaby sprowokować w dorosłych chęć czy wręcz potrzebę ich ochrony. Autorka sugeruje, że może do tego dojść na skutek doświadczenia przez dzieci aktów przemocy seksualnej. Stockton zwraca uwagę na to, że prawie zawsze dzieci są „queerowane” przez więcej niż jeden czynnik, a czasami przez wszystkie. W podsumowaniu do *The Queer Child, or Growing Sideways in the Twentieth Century* Kathryn Bond Stockton wskazuje również na istnienie innych typów nienormatywnych dzieci, których nie udało jej dokładnie przeanalizować: „dzieci queerowanych przez pieniądze” (*children queered by money*) i „dzieci queerowanych przez społeczną niewidzialność” (*children queered by social invisibility*). Ten ostatni typ wydaje mi się szczególnie ciekawy i zasługujący na dogłębną analizę, gdyż „niewidzialnych dzieci” nie dostrzegają rodzice i społeczeństwo, a zdobycie przez nie niewinności wydaje się niemożliwe — nawet poprzez wcielenie się w rolę ofiary przemocy seksualnej.

Na przykładach z literatury i kina Kathryn Bond Stockton pokazuje, że normatywne w rozumieniu dwudziestowiecznego społeczeństwa amerykańskiego jest białe dziecko z klasy średniej z nadal nierozwiniętą seksualnością, od którego wymaga się, żeby wyrosło na heteroseksualnego przedstawiciela klasy średniej i obrócić niewinności swych własnych dzieci. Poprzez połączenie elementów teorii queer, badań afroamerykańskich i badań dziecięcych w swej książce oraz analizę odmienności dzieci nie skupia się ona na klasycznym rozumieniu terminu „queer”, lecz rozwija go, gdyż pojęcie „dziecko queer” jest bardziej skomplikowane i nie zawsze tożsame z pojęciem „dziecka protogejowskiego”. Co więcej, podkreśla, że wyznaczanie ścisłych granic między tym, kto może, a kto nie może być uznany za „dziecko queer”, jest sprzeczne z fundamentalnymi zasadami teorii queer.

Popularyzacja obrazu dziecka normatywnego sprawiła, że pisanie o fenomenie „dzieci queer” przez lata traktowane było jako temat tabu. Poprzez znalezienie i zanalizowanie postaci nienormatywnych dzieci w literaturze anglojęzycznej od początku XX wieku autorka udowadnia, że „dzieci queer” to nie wymysł badaczy ostatniego dziesięciolecia. Swą nowatorską książką pokazuje też, że takie dzieci ist-

niały zawsze, również w literaturze. Mam nadzieję, że publikacje, takie jak *The Queer Child, or Growing Sideways in the Twentieth Century* Kathryn Bond Stockton pozwolą „dzieciom queer” przemówić i na stałe włączyć się do dyskursu *queer*.

Mateusz Świetlicki

Анна Урсуленко, *Роль фольклору у формуванні української національно-культурної ідентичності (на матеріалі суспільно-культурної публіцистики 1991–2004 рр.)*, Видав. Вроцлавського університету, Вроцлав 2013, сс. 207¹.

Ідейний плюралізм сучасного світу та розширення можливостей вибору власної ідентичності ведуть до того, що питання відчуття приналежності до певної спільноти у „світі вибору” (за Пітером Бергером), займає нині одне з провідних місць у дослідженнях багатьох гуманітарних дисциплін. Суспільства Східної Європи, зокрема й України, стали вдячним полем для досліджень у цьому напрямі. За останні десятиліття ХХ століття вказаний регіон зазнав стрімких суспільно-політичних змін, а сьогодні переживає глибоку кризу ідентичності. Зростання націоналістичних тенденцій при одночасному посиленні апатії та суспільної анемії — все це ознаки важливості проблеми самовизначення народу та підтвердження актуальності й вагомості вказаних досліджень.

У своїй монографії Анна Урсуленко порушує складний комплекс проблем, які стосуються формування національно-культурної ідентичності та значущої ролі фольклору в цьому процесі. Останній, як джерело цінностей і значень, що співстворять символічний універсум української культури, авторка трактує у широкому розумінні (*sensu largo*), типовому для антропологічних досліджень про культуру. Базою для дослідження А. Урсуленко послужила суспільно-культурна публіцистика 1991–2004 рр. (загальноукраїнські видання „І”, „Критика”, „Кур’єр Кривбасу”, „Літературна Україна”, „Політика і культура”, „Сучасність”, „Універсум”). Оскільки мас-медіа відіграють важливу роль у формуванні суспільних уявлень про різні сфери життя, аналіз указаних текстів дав змогу авторці визначити характер поглядів на поставлені проблеми та виявити особливості різних проектів української ідентичності. Вказаний період 1991–2004 рр. вибраний з огляду на радикальність змін (суспільних і політичних), час визначення нових підстав суспільного життя, утвердження плюралізму й різноманіття поглядів і оцінок, що становлять важливе та ба-

¹ Назва мовою оригіналу: *Folklor a kształtowanie się ukraińskiej tożsamości narodowo-kulturowej. Na materiale publicystyki społeczno-kulturalnej z lat 1991–2004* (Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2013).